

Ssst... Dat mag je niet zeggen!

Eva Dierickx
Kato Luyckx &
Zarissa Windzak

| OWL PRESS |

SSSST...
SSSST...
SSSST...
SSSST...

DAT
MAG JE
NIET
ZEGGEN!

*Hoe we jonge
kinderen zonder
vooroordelen
kunnen opvoeden,
en waarom dat
dringend nodig is.*

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING 9

Waarom dit boek?	10
Leeswijzer	12
Voor wie is dit boek?	14
Wie schreef dit boek?	15
Welke woorden?	16
Kruispuntdenken	18
Een gids, geen handleiding	19
Dit boek is slechts het begin	19

HOOFDSTUK 1. OPVOEDEN ZONDER VOOROOEDELLEN? 20

---

1. Stereotypen en vooroordelen	23
2. Discriminatie	25
3. Racisme, seksisme en andere ismes	26
4. Gevolgen van discriminatie	28
5. Wat kunnen we doen?	29
 6. Waarom vinden mensen de vraag 'Waar kom je vandaan?' soms kwetsend?	37

HOOFDSTUK 2. ZIJN ZE DAAR NIET TE JONG VOOR? 42

---

1. Hoe ontstaan vooroordelen?	47
2. Ontwikkeling van identiteit en zelfbeeld	56
 3. Mijn dochter wil enkel met poppen spelen. Is dat een probleem?	66
 4. Hoe kan ik het zelfbeeld van mijn 'gemengde' kind ondersteunen?	70

HOOFDSTUK 3. HET BEGINT BIJ JOU 74

---

1. De invloed van vooroordelen en ismes, thuis en in de klas	77
2. Wat kan jij doen?	79
3. Wees mild voor jezelf...	84

HOOFDSTUK 4. TOON! 86

---

1. Representatie: waarom? 89
2. Representatie: hoe dan? 95
- 3. Voor de carnavalsviering wil ik mijn zoon graag verkleden als een Chinees kind. Kan dat nog? 109

HOOFDSTUK 5. GA IN GESPREK 112

---

1. Ssst... Dat mag je niet zeggen! 115
2. Algemene richtlijnen en advies 117
3. Verschillende soorten gesprekken 125
- 4. Mag ik nog zwarten/mensen met een kleur/kleurling zeggen? 145
- 5. Hoe kan ik *body positive* opvoeden en tegelijk toch gezond gedrag stimuleren? 146
- 6. Wat als een volwassene een stereotiepe en/of kwetsende uitspraak doet in het bijzijn van jou en je kind? 149

HOOFDSTUK 6. KOM SAMEN IN ACTIE! 154

---

1. Waarom we allemaal bondgenoten moeten zijn 159
2. Hoe we samen met onze kinderen actie kunnen ondernemen 161
3. Opkomen voor jezelf en anderen 163
4. Activisme en zelfzorg 170
- 5. Geen feest voor alle kinderen 173
- 6. Mijn kind zegt 'zwarte piet' in plaats van '(roet)piet' 178

HOOFDSTUK 7. VOOR PROFESSIONALS 180

---

1. Genderbewust Moederdag vieren? Of toch ouderdag? 183
2. Hoe maak ik een plaats waar kinderen met en zonder beperking inclusief kunnen samenspeelen? 186
3. Hoe kan ik inclusief werken rond (religieuze) feesten? 192
4. Hoe krijg ik mijn collega's mee in sociaal rechtvaardig opvoeden? 196
5. Hoe kan ik vanuit een partnerschap met ouders werken? 203

NAWOORD. KLAAR VOOR EEN SOCIAAL RECHTVAARDIGE TOEKOMST?	211
--	------------

DANKWOORD	213
------------------	------------

EINDNOTEN	215
------------------	------------

BIBLIOGRAFIE	221
---------------------	------------

OPVOEDEN ZONDER VOOR- OORDELEN?

---

*'We want the world to be more fair,
because each one of us is just right,
exactly as we are.'*

Uit: *Being you* (Madison & Ralli, 2021)

Zarissa:

‘Mag ik het huidskleur-potlood?’ vroeg Rynn.

Verbaasd keek ik op. Het was niet de eerste keer dat ik het hoorde. Als kind had ik immers ook dezelfde term gebruikt. Maar toen was de roep om representatie, inclusiviteit en diversiteit bijlange niet zo luid als nu.

‘Welke kleur is dat?’ vroeg ik gespannen en voelde mijn hartslag versnellen toen hij greep naar een zalmroze kleurpotlood.

Shit! weergalmde het door mijn hoofd. Maar ik herpakte me snel en vroeg waarom hij die kleur ‘huidskleur’ noemde.

‘Gewoon’, zei hij nonchalant.

Ik pakte een bruin potlood op, hield hem omhoog alsof ik de olympische fakkel vasthad: ‘Dit is ook een huidskleur.’

Rynn rolde dramatisch met zijn ogen, zoals alleen een kind kan dat zijn moeder zat is: ‘Nee mamaaaa, dat is gewoon bruin.’

Hier zat ik dan. Zijn mama met een donkerbruine huidskleur en ik werd afgewimpeld als ‘gewoon bruin’. Ik vroeg me af of mijn vrolijke ventje zichzelf ook zo gemakkelijk wegcijferde, aangezien hij ook niet bepaald een zalmroze huid heeft. Er volgden enkele minuten uitleg over de verschillende huidskleuren, maar mijn woorden leken niet te ‘plakken’.

Enkele dagen later kocht ik ons eerste setje huidskleurenpotloden. Het gesprek over verschillende huidtinten en kleurpotloden werd opnieuw gevoerd. Intussen werden de potloden gebruikt voor een tekening van ons kleine gezinnetje, ieder met een andere tint. Hij snapte het maar ik leerde ook iets belangrijks bij, namelijk dat wij meer met onze kinderen moeten praten over diversiteit. Het is niet voldoende om simpelweg te zeggen ‘Wij zijn allemaal anders en dat is oké’. Er is meer nodig.

1. STEREOTYPEN EN VOORoorDELEN

De termen 'stereotype' en 'voooroordeel' worden vaak door elkaar gebruikt. Ze betekenen echter niet helemaal hetzelfde.

Stereotypen zijn, doorgaans negatieve, kenmerken die worden toegeschreven aan mensen uit een bepaalde sociale groep.¹² Hoewel er soms een kern van waarheid inzit, wordt er te sterk veralgemeend.

'Meisjes zijn nu eenmaal zorgzamer dan jongens', zegt nonkel Mario.

In een bevraging ging 42% van de Vlaamse leerkrachten akkoord met de stereotiepe stelling dat 'de meerderheid van de moslimleerlingen gedragsproblemen heeft'.¹³

Eén gevaar van stereotypering: stereotypedreiging

Maatschappelijke stereotypen hebben een verregaande impact. Zodra je een negatief stereotype kent over een groep waartoe je behoort, kan je je zorgen maken dat je het stereotype waarmaakt, ook al geloof je het zelf niet. Je wil immers geen onflatterend beeld over jezelf of de groep waartoe je behoort bevestigen. Dit kan echter je concentratie en gedrag op dat moment net wel en volledig per ongeluk negatief beïnvloeden. Dat wordt ook 'stereotype threat' of 'stereotypedreiging' genoemd.

Deze term werd voor het eerst gebruikt in een studie waarin zwarte en witte Amerikaanse studenten een gestandaardiseerde test invulden. Opvallend was dat wanneer vooraf gezegd werd dat de test intellectuele mogelijkheden mat, de zwarte studenten een pak lager scoorden dan witte studenten. Het vlak voor de test te worden herinnerd aan een negatief stereotype, namelijk 'zwarte studenten zijn minder slim dan witte studenten', bleek een negatieve invloed te hebben op de prestaties van zwarte studenten. Zelfs het louter aanduiden van de eigen raciale achtergrond vlak voor afname van de test, zorgde ervoor dat zwarte studenten lager scoorden dan hun witte medestudenten. Wanneer dezelfde test werd afgenomen zonder aan dit stereotype te worden herinnerd, scoorden zwarte studenten veel hoger en gelijkaardig aan witte studenten.¹⁴

Stereotypedreiging sluipt op veel verschillende momenten in ons leven en heeft een grote impact op hoe we onszelf inschatten of presteren op bepaalde taken. Zo werden in een ander onderzoek meisjes tussen vijf en zeven jaar in twee groepen verdeeld die allebei enkele wiskundige opdrachten kregen. Voor ze aan die opdrachten startten, beluisterde een groep een erg genderstereotiep verhaal over een meisje met enkele 'typische' meisjeskenmerken zoals kleurrijke kledij en blond haar. Groep twee beluisterde een verhaal over een neutraler sprookjeslandschap zonder personages. Beide groepen maakten een tekening over het verhaal, waarna ze enkele opdrachten uitvoerden zoals tellen en sorteren.

Wat bleek? Meisjes die eerst het genderstereotiepe verhaal hoorden, deden het slechter dan meisjes die het neutrale verhaal hoorden. Daarbij viel trouwens op dat als de moeders genderstereotypen rond wiskunde expliciet ontkrachtten, de meisjes uit beide groepen even goed presteerden.¹⁵ Als ouders stereotype-doorbrekend denken en dit bewust overbrengen op kinderen, kan dit dus een potentieel beschermende factor zijn voor de stereotypedreiging.

Stereotypen kunnen leiden tot negatieve gevoelens en attitudes tegenover mensen uit groepen, zonder dat je mensen van deze groep kent, dit noemen we dan vooroordelen.¹⁶ Je voelt je bijvoorbeeld argwanend of ongemakkelijk over iemand, niet omdat je deze persoon kent en niet aardig vindt, maar enkel en alleen omdat je de persoon rekent tot een bepaalde sociale groep.¹⁷

Vooroordelen ontstaan al bij jonge kinderen. Bij peuters en kleuters spreken we doorgaans over pre-vooroordelen, omdat deze nog flexibel en (her)vormbaar zijn. Pre-vooroordelen zijn beginnende ideeën en gevoelens bij zeer jonge kinderen die kunnen uitgroeien tot echte vooroordelen. Het zijn misvattingen die ontstaan door bijvoorbeeld beperkte ervaringen en het ontwikkelingsniveau van jonge kinderen, of door gedrag van volwassenen te imiteren.¹⁸

Meester Raf is verbaasd als hij de ouders van Abdelaziz ziet verschijnen op het oudercontact. Ze zijn nieuw in het land en spreken nog weinig Nederlands. Hij ging er onbewust vanuit dat zij niet aanwezig zouden zijn.

Stereotypen en vooroordelen kunnen expliciet en impliciet zijn

Expliciete vooroordelen zijn attitudes waar mensen zich bewust van zijn en die ze, als ze willen, ook kunnen uitspreken.

'Aan hem zou ik niet vragen om bij te leggen voor dat cadeautje. Nederlanders zijn echt gierig', zegt juf Ans over een nieuwe collega.

Naast *expliciete* vooroordelen hebben mensen ook stereotypes en vooroordelen die onbewuster aanwezig zijn. Dit noemen we *impliciete* vooroordelen. Het zijn snelle associaties en reacties die je eerder automatisch maakt, en waarmee je op een bewust niveau vaak niet mee akkoord gaat.¹⁹ Het is dan ook veel moeilijker om deze op te merken, maar ze kunnen wel degelijk een invloed hebben op je dagelijkse gedrag. Ze beïnvloeden bijvoorbeeld hoe je verschillende kinderen aanspreekt, hoe je met collega's omgaat of wie je uitnodigt op een verjaardagsfeestje.

In Amerikaans onderzoek werd kleuterleerkrachten gevraagd signalen van probleemgedrag te herkennen in filmfragmenten van een spelsituatie. In werkelijkheid was er geen probleemgedrag te zien. Ondertussen werd met eyetrackingtechnologie vastgelegd waar de leerkracht naar keek en hoe lang. Zowel witte leerkrachten als leerkrachten van kleuren keken het langst naar de zwarte kinderen en vooral naar het zwarte jongetje. Ze gaven nadien ook aan dat deze kinderen de meeste aandacht vroegen.²⁰

Kinderen leren vrij snel om geen expliciete vooroordelen uit te spreken of er expliciet naar te handelen, vooral niet wanneer er volwassenen bij zijn. Ook al lijken expliciete vooroordelen te minderen, dit zegt ons weinig of niets over de impliciete vooroordelen, die zelfs onzichtbaar voor het blote oog kunnen blijven toenemen.²¹

2. DISCRIMINATIE

Discriminatie kan omschreven worden als het ongelijk behandelen van personen of groepen op basis van kenmerken van die personen of groepen die in de gegeven situatie niet relevant zijn, vaak op basis van stereotypen of vooroordelen.²²

Bij discriminatie denk je misschien aan racistische leuzen die gescandeerd worden, seksistische scheldwoorden of uitsluiting van mensen met een beperking. Maar naast zulk interpersoonlijk discriminerend gedrag, werkt discriminatie ook door op structureel niveau. Bij structurele of institutionele discriminatie gaat het om structuren, processen en het 'klimaat' binnen organisaties en sectoren die zorgen voor ongelijkheid.²³ Mensen met een migratieachtergrond krijgen bijvoorbeeld vaker te horen dat een woning niet meer beschikbaar is, terwijl iemand van Belgische origine het antwoord krijgt dat de woning nog wel vrij is.²⁴ Ook in instituties en het beleid die mee verantwoordelijk zijn voor het opvoeden van kinderen (zoals kinderopvang en onderwijs), zien we zulke vormen van structurele discriminatie. Zo bleek bijvoorbeeld uit recent Vlaams onderzoek dat kinderen met een migratieachtergrond veel minder grote kans maken (ongeveer 40%) om in de school van hun keuze te starten dan autochtone kleuters (ongeveer 70%).²⁵

3. RACISME, SEKSISME EN ANDERE ISMES

Racisme, seksisme en islamofobie zijn voorbeelden van ismes en fobieën.

Ismes zoals racisme en seksisme zijn politiek-ideologische machtssystemen die verweven zitten in heel onze maatschappij. Deze systemen bepalen wie macht heeft en wie niet.²⁶ Racisme is dus meer dan een gedachte (zoals een stereotype) en ook meer dan gedrag (zoals discriminatie). Ismes omvatten een set van sociale overtuigingen, beleid en acties die ontworpen zijn om macht en privileges in de handen van de ene groep te houden, ten koste van een andere groep. Naima Charkaoui (2020) zegt daarover: ‘Racisme is een wapen van de machtige tegenover de onmachtige.’

Ismes en fobieën zijn dan ook niet alleen een fenomeen tussen mensen, maar zijn aanwezig in alle maatschappelijke instituties zoals onderwijs, gezondheidszorg, de arbeidsmarkt en media.²⁷ Soms zijn ze heel expliciet aanwezig, bijvoorbeeld bij politiegeweld ten aanzien van personen van kleur of het hoofddoekenverbod in het onderwijs. Vaak zijn ze ook veel minder zichtbaar en tastbaar, maar wel verweven in de manier waarop we leerkrachten en sociaal werkers opleiden, de (on)toegankelijkheid van de arbeidsmarkt of hoe buurten ingericht worden.²⁸ Het gevaarlijke is dat als je je niet bewust bent van deze structurele problematiek, je sneller meegaat in de stroom waarin die onrechtvaardigheid normaal of ‘neutraal’ lijkt: ‘dat is nu eenmaal een deel van onze maatschappij’ zou je kunnen denken.

We lichten enkele specifieke vormen van discriminatie toe waar we in dit boek geregeld naar verwijzen:

- Validisme is een overkoepelende term voor alle uitsluitings- en discriminatiemechanismen van personen met een beperking op basis van de (maatschappelijke) overtuiging dat het beter en superieur is om geen beperking te hebben en om te handelen zoals personen zonder beperking.²⁹ In dit boek vertrekken we vanuit een **antivalidistische** opvoeding.
- Racisme omvat alle beleidsacties, overtuigingen en praktijken op basis van stereotypen, vooroordelen en overtuigingen, die leiden tot voor- of nadelen van personen op basis van vermeende etnisch*-raciale achtergrond,^{30,31} maar daarnaast ook op basis van (veronderstelde) nationaliteit, cultuur en/of religie.^{32,33} In dit boek streven we naar **antiracistisch opvoeden**. Dit is nog iets anders dan ‘niet racistisch’ zijn. Als mensen zeggen dat ze niet racistisch zijn, bedoelen ze vaak dat ze geen vooroordelen of racistische bedoelingen hebben. Antiracisme gaat verder: het gaat om actief opkomen tegen racisme op verschillende niveaus: individueel, institutioneel en maatschappelijk.

---

* Soms wordt ‘ethniciteit’ gezien als iets dat enkel personen van kleur zouden hebben en wordt gedacht dat het ‘exotisch’ betekent. Maar elk van ons heeft een ethniciteit (Mesman, 2021).

- Seksisme omvat alle beleidsacties, overtuigingen en praktijken op basis van stereotypen, vooroordelen en overtuigingen over (de relatie tussen) mannen en vrouwen. Ongelijkheid wordt doorgaans verklaard en gerechtvaardigd vanuit zogenaamde aangeboren verschillen tussen mannen en vrouwen, zonder dat hier een aangetoonde biologische basis voor is. In dit boek helpen we je mee bouwen aan een **genderbewuste opvoeding***. In een genderbewuste opvoeding of genderbewust onderwijs is er ruimte voor verschil, maar wordt seksistische stereotypering vermeden, zodat elk kind zichzelf optimaal kan ontplooiën.³⁴
- Gewichtsdiscriminatie gaat over alle attitudes, acties, praktijken en beleid waardoor mensen anders worden behandeld of gediscrimineerd op basis van gewicht. Dikkere mensen worden daarbij vaker dan niet-dikke mensen gestigmatiseerd of gediscrimineerd op basis van stereotypen, overtuigingen en vooroordelen.³⁵ In dit boek willen we inzetten op aanvaarding van alle soorten lichamen en gaan we in tegen de normalisering van een bepaald ideaalbeeld (dunne, gespierde lichamen) en de objectivering van lichamen. We stellen daarbij een **body positive of body neutral** opvoeding** voor jonge kinderen voorop.^{36,37}

Veel van de ismes kunnen kortweg toegelicht worden als ‘vooroordelen plus macht’.^{38,39} Dat is meteen een korte en duidelijke omschrijving die je ook aan kinderen vanaf vijf jaar kan geven en die erg kort zowel het institutionele als persoonlijke karakter van ismes meegeeft. Deze beschrijving duidt ook helder aan waarom bijvoorbeeld ‘omgekeerd racisme’ niet kan bestaan. Hoewel witte personen wel vooroordelen of discriminatie kunnen ervaren, bestaat ‘omgekeerd racisme’ niet, omdat witte mensen zich door historische en maatschappelijke machtssystemen in een bevoorrechte positie bevinden tegenover mensen van kleur.⁴⁰

Er bestaan natuurlijk nog ismes en fobieën waar we in dit boek af en toe naar verwijzen, onder meer klassisme (structurele discriminatie ten aanzien van personen met een zogenaamd lage sociale en economische status), leeftijdsdiscriminatie (structurele discriminatie ten aanzien van personen op basis van hun leeftijd) of LGBT-QIA+-fobie (structurele discriminatie ten aanzien van personen die zich identificeren als LGBTQIA+). Bovenstaande lijst van ismes en fobieën is niet eindig en ze staan ook niet los van elkaar: het is belangrijk om steeds de lens van kruispuntdenken (zie inleiding) mee te nemen.

---

* We kiezen bewust voor de term ‘genderbewust’ in plaats van ‘genderneutraal’. Genderneutraliteit impliceert dat je geen rekening houdt met de verschillen tussen man en vrouw, ook niet op biologisch vlak (RoSa vzw, 2010). We streven echter steeds naar gelijkwaardigheid, niet gelijkheid.

** Terwijl body positivity verwijst naar een positieve kijk op je fysieke lichaam, ongeacht de vorm, grootte of andere uiterlijk gerelateerde kenmerken, richt body neutrality zich meer op het waarderen van wat je lichaam kan doen in plaats van je te concentreren op hoe het eruitziet.

4. GEVOLGEN VAN DISCRIMINATIE

Stereotypen, vooroordelen en discriminatie zijn niet zonder gevolgen. Ze slaan lelijke wonden en beperken kansen. We geven enkele voorbeelden:

- Uit onderzoek blijkt dat meervoudige blootstelling aan racisme een heleboel psychologische gevolgen heeft. Naast bijvoorbeeld een laag zelfbeeld en negatief toekomstbeeld kan dit ook leiden tot minderwaardigheidsgevoelens, over-assimilatie (je eigen cultuur of etnische achtergrond proberen weg te cijferen om je aan te passen aan de witte dominante levensstijl), gevoelens van vervreemding en je nergens bij thuis voelen, relaties die eronder leiden, enzovoort.^{41,42}
- Ook op sociaal vlak laten ze sporen achter. Zo hebben dikkere kinderen of kinderen met opvallende uiterlijke verschillen (zoals het hebben brandwonden) meer kans om buitengesloten te worden van sociale activiteiten of vriendschappen en zich te isoleren.^{43,44,45,46}
- Structurele discriminatie heeft soms ook medische of lichamelijke gevolgen. Zo worden dikkere mensen, personen van kleur en personen met een beperking vaak minder serieus genomen bij de dokter of in het ziekenhuis,⁴⁷ waardoor zij mogelijk medische zorg veel langer gaan uitstellen en vermijden.⁴⁸
- Ook levenskeuzes zoals diploma's al dan niet halen, studierichtingen bepalen en solliciteren worden meebepaald door ons beeld over onze eigen capaciteiten. Dat idee over onszelf wordt onder meer beïnvloed door stereotypen en vooroordelen die in de maatschappij heersen.

Worden wie je wil zijn

Hoewel meisjes evenveel talent hebben,⁴⁹ kiezen ze opvallend minder vaak dan jongens een studierichting waarin STEM (*science, technology, engineering, mathematics*) als geheel of als een van de onderdelen centraal staat.⁵⁰ Al op twaalfjarige leeftijd lijken meisjes minder geïnteresseerd in een toekomst in STEM dan jongens.⁵¹ Het is natuurlijk jammer dat kinderen kiezen voor een studierichting op basis van gender(verwachtingen) in plaats van op basis van vaardigheden en interesses. Dit onbenutte potentieel talent is zonde op zowel persoonlijk, maatschappelijk als economisch vlak.⁵² We lopen op die manier namelijk veel en divers talent mis. Een leerling die kiest vanuit sterktes zal daarbij niet alleen meer slaagkans hebben, maar ook een rijkere en betere aanvulling voor het werkveld kunnen betekenen. Zeker in tijden van STEM- én zorgknelpuntberoepen kan een maatschappij zich ook niet veroorloven om professioneel talent te laten liggen.⁵³

En hoewel ismes en discriminatie vooral directe negatieve effecten hebben op leden uit minderheidsgroepen zelf, zijn er vaak ook indirect negatieve effecten voor personen van wie je zou denken dat ze er enkel baat bij hebben. Zo ervaren jongens bijvoorbeeld door mechanismen die voortkomen uit seksisme, veel druk om zich 'zo mannelijk mogelijk' te gedragen (lees: gespierd, rationeel eerder dan emotioneel, enzovoort) en worden zij vaak hard veroordeeld voor elke afwijking van dat idee van mannelijkheid.⁵⁴

5. WAT KUNNEN WE DOEN?

Je voelt je na het lezen van voorgaand stuk misschien wel ongerust of overweldigd. Vooroordelen en discriminatie zijn overal aanwezig, ook waar je ze niet meteen ziet, en ze hebben een grote invloed op niet alleen ons zelf- en wereldbeeld, maar ook op de levenskwaliteit van heel wat mensen. Aangezien niemand zonder vooroordelen is, kunnen we daarbij ook nooit helemaal vermijden dat onze kinderen vooroordelen ontwikkelen.

En toch... er zijn heel wat indicaties dat stereotiepe ideeën niet bij iedereen in dezelfde mate voorkomen, dat ze niet bij iedereen voortduren en dat stereotiepe ideeën niet rechtstreeks leiden tot discriminerend gedrag.⁵⁵ Jouw rol als opvoeder is dan ook niet te onderschatten. Als ouder of professional van jonge kinderen kan je samen met kinderen een belangrijk fundament leggen in het streven naar een rechtvaardige manier van samenleven. In wat volgt willen we je daarbij op weg helpen.

Er is echter nog een verschil tussen intentie en impact. In wat volgt bespreken we eerst twee manieren om in je opvoeding om te gaan met verschillen en gelijkenissen, die doorgaans vertrekken vanuit erg goede intenties maar toch slechts een beperkte (of zelfs negatieve) impact hebben. Vervolgens staan we stil bij wat we dan wel verstaan onder ‘sociaal rechtvaardig opvoeden’.

5.1. DIVERSITEITSSTILTE?

‘Of kinderen nu wit, bruin of paars zijn. Voor mij zijn alle kinderen gelijk. Ik zie geen verschil.’

Veel volwassenen hebben de neiging om luidop verschillen te negeren of af te schilderen als onbelangrijk.⁵⁶ Dat noemen we ‘diversiteitsstille’. Diversiteitsstille komt vaak voort uit de allerbeste bedoelingen en de zorg om alle kinderen gelijk te willen behandelen. Daarnaast kan ook een element van schroom meespelen, vaak doordat volwassenen als kind zelf weinig of nooit spraken over deze onderwerpen. Vooral witte volwassenen hebben in Westerse landen de neiging om over huidskleur, beperkingen of gendernormen bewust stil te zwijgen in gesprekken met kinderen.^{57,58} Ouders van kleur hebben de ‘luxe’ vaak niet om hierover te zwijgen, maar moeten gesprekken over bijvoorbeeld huidskleur en discriminatie wel aangaan om de veiligheid en het welzijn van hun kinderen te bewaken.

Door verschillen te ontkennen doe je echter de bestaande diversiteit en identiteiten van kinderen geen eer aan. Daarbij ontnem je kinderen ook taal om over zichzelf en anderen na te denken en een beeld te vormen. Het verzwijgen van diversiteit kan daarbij ook aan kinderen per ongeluk het idee meegeven dat diversiteit taboe is, waarbij ze zelf op zoek moeten naar antwoorden. In dit onderdeel gaan we hier dieper op in.

Diversiteitsstille draagt ook vaak een etnocentrisch element in zich. De eigen normen worden met andere woorden niet in vraag gesteld, maar als universeel of ‘normaal’ beschouwd en als maatstaf om anderen te mee te vergelijken of beoordelen. Daardoor ontstaat de valkuil dat je alles enkel bekijkt door jouw specifieke lens en die van anderen durft te vergeten.⁵⁹

In de voorbeelden hiernaast zie je meteen ook hoe je door iedereen gelijk te behandelen toch ook per ongeluk kinderen en gezinnen kan uitsluiten of kwetsen. Een diversiteitsstille houding vermijden we, omdat pas als je verschillen ziet en erkent, je hier ook aan tegemoet komen.

Op de vrijdag voor Vaderdag kwam Iskra kwaad thuis van school met de vraag ‘wanneer zij nu ook een papa zou krijgen?!’ Op school zag ze enkel foto’s van gezinnen met een mama en een papa, en ook kreeg ze een versje ‘voor papa’ aangeleerd, waar ze niet goed van wist wat ze daar nu mee moest doen.

Het ontmoetingsmoment met bijbehorend pannenkoekenfeest voor ouders van kinderdagverblijf Het Sloeberke kent slechts een beperkte opkomst. De begeleiders zijn erg teleurgesteld, tot blijkt dat dit feest tijdens de Ramadan ligt en ongeveer een derde van de ouders de Islam belijdt.

5.2. TOERISME?

‘Maar wij werken al rond diversiteit op school. Elk jaar doen we een wereldmarkt, waarbij we aan ouders vragen om te koken uit hun cultuur.’

‘Voor Cinco de Mayo mag elke ouder een sombrero meenemen. We eten taco’s in de opvang.’

Een andere valkuil is om te vervallen in een ‘toeristische’ aanpak. Daarbij proberen volwassenen wel bewust om te gaan met verschillen, maar blijft dit beperkt tot culturele uitstapjes zoals een feestje, een speciaal gerecht of een thema als ‘anders zijn’. De nadruk ligt in een toeristische aanpak op de folkloristische of ‘exotische’ activiteiten, zonder dat deze een band hebben met het dagelijks leven.⁶⁰ ‘De ander’ wordt dan vaak als een monolithisch blok voorgesteld, met weinig ruimte voor onderlinge verschillen of interne diversiteit.⁶¹ Dit zien we soms in kleuterklassen terug als leerkrachten in het thema ‘Afrika’ enkel beelden tonen van stammen die in hutten wonen en strooien rokjes dragen, als Chinees Nieuwjaar wordt gevierd door gelukskoekjes en rijst met stokjes te eten, of als enkel het Eid Al-Fitr (Suikerfeest) wordt gevierd in de kinderopvang, maar er verder geen aandacht is voor onderlinge verschillen én gelijkenissen. Op deze manier geeft de leerkracht of begeleider vol goede bedoelingen de eigen stereotypen door aan kinderen.

Of een activiteit ‘toeristisch’ is of niet, hangt af van de bredere context en visie van de instelling. Michel Vandenbroeck geeft hierbij het volgende voorbeeld: ‘Samen met een moeder van Indische origine chapati’s bakken is een uiting van respect voor diversiteit, in een kinderdagverblijf waar men de gewoonte heeft om meerdere malen per maand ouders uit te nodigen om activiteiten met kinderen mee te doen, en waarbij het bakken van chapati’s behoort tot het normale huiselijke leven van die moeder. Diezelfde activiteit is een toeristische aanpak in een overwegend homogeen witte opvang waar men voor één keer die moeder uitnodigt “omdat ze zo bijzonder is”’.⁶²

Het is belangrijk om je bij een dergelijke aanpak de vraag te stellen wat dit bijdraagt aan het zelfbeeld van de kinderen van wie de cultuur, religie of achtergrond op een dergelijke manier wordt getoond. En wat leren we kinderen uit meerderheidsgroepen door dergelijke initiatieven?⁶³ Het kan natuurlijk ook best zijn dat je eerst door een fase van meer toeristische of folkloristische activiteiten gaat voor je diversiteit gebalanceerd in het volledige programma weet te brengen. Wees dan ook voorzichtig, maar ook voldoende mild voor jezelf in het leerproces.

5.3. SOCIAAL RECHTVAARDIG OPVOEDEN!

Wat begrijpen we onder sociale rechtvaardigheid? In zijn meest eenvoudige vorm gaat sociale rechtvaardigheid over mensenrechten. Het gaat over het verbeteren van het leven van alle historisch gemarginaliseerde groepen, gebaseerd op huidskleur, etniciteit, nationaliteit, geslacht, seksuele geaardheid, leeftijd, religie, handicap en meer. Sociale rechtvaardigheid gaat over het herverdelen van macht zodat iedereen een eerlijke kans heeft om een volwaardig, productief leven te leiden.⁶⁴ Bell hooks definieert sociale rechtvaardigheid daarbij als zowel een doel als een proces. ‘Het doel van een sociaal rechtvaardige opvoeding is dat alle groepen volledig en gelijkwaardig deelnemen aan een samenleving die wederzijds gevormd is om aan hun behoeften te voldoen. Om dit doel te bereiken moet het proces democratisch en participatief zijn, inclusief en bevestigend van menselijke mogelijkheden om samen te werken en verandering te creëren.’⁶⁵

Om uit te leggen wat we met ‘sociaal rechtvaardig opvoeden’ bedoelen, vertrekken we vanuit het werk van onder meer Louise Derman-Sparks,⁶⁶ een Amerikaanse activiste en experte die al verschillende decennia sterk werk verrichtte op het terrein van *anti-bias*-onderwijs (in het Nederlands: anti-vooroordelen) bij jonge kinderen. We lieten ons daarbij verder inspireren door het Europese netwerk Diversity in Early Childhood Education and Training (DECET) en het werk van professor dr. Michel Vandenbroeck voor de vertaalslag naar de eigen context.

Geïnspireerd door hun werk, beschouwen we sociaal rechtvaardig opvoeden als een optimistisch engagement om kinderen te ondersteunen die leven in een diverse maar nog steeds onrechtvaardige wereld. Om de volgende generatie antiracistisch, antivindictisch, genderbewust en body positive op te voeden is volgens experts dan ook meer nodig dan alleen het verminderen van vooroordelen. Naast een sterk zelfbeeld en waardering van diversiteit, zijn ook bewustwording van (structurele vormen van) ongelijkheid en daar actie tegen kunnen ondernemen belangrijke elementen van een sociaal rechtvaardige opvoeding.

Belangrijk is wel dat je dit niet gaat zien als een recept of kant-en-klare formule, maar eerder als een reis (zonder eindpunt) die je samen met je kinderen doorloopt. Daarbij is je materiaal aanbod van belang, maar veel meer nog de interacties, het opwekken van nieuwsgierigheid en het engagement om te groeien in je interacties met kinderen, mede-opvoeders en de bredere maatschappij.⁶⁷

In sociaal rechtvaardig onderwijs en opvoeden kan je vanuit de volgende vier doelen vertrekken:⁶⁸

1. EEN STEVIG ZELFBEELD & GROEPSIDENTITEIT

Het eerste doel dat we vooropstellen is dat elk kind weet wie het is én daarbij het gevoel heeft dat het mag zijn wie het is. We willen met andere woorden dat elk kind een positief identiteitsgevoel en zelfbeeld ontwikkelt. Hier kan je zelfs al bij erg jonge baby's bewust op inzetten. We willen dat alle kinderen trots zijn op onder meer de taal die ze spreken, hun talenten en beperkingen, de samenstelling van hun familie, de kleur van hun huid en het lichaam dat ze hebben. Hoewel we een gevoel van trots willen bevestigen, mag dit natuurlijk niet doorslaan naar een gevoel van zich beter voelen dan een ander (zoals een gevoel van witte superioriteit bijvoorbeeld).

Dit eerste doel, een positief gevoel over persoonlijke en sociale deelidentiteiten, vormt de basis voor de drie andere doelen van een sociaal rechtvaardige opvoeding.

Hoe kan je dit stimuleren?

- Je kan samen zelfportretten of familieportretten tekenen. Benoem wat je ziet en waardeert. Je kan daarbij stilstaan bij bijvoorbeeld de huidskleur, vorm van de ogen, haartextuur en/of gezinnsamenstelling.
- Benoem en waardeer als leerkracht/kinderbegeleider de thuistaal van de kinderen. Dat kan je doen door hier geregeld geïnteresseerde vragen over te stellen, door een ouder te laten voorlezen in de thuistaal of door liedjes in verschillende talen in de klas te brengen.

2. DIVERSITEIT WAARDEREN

We willen niet alleen dat kinderen zich goed voelen over zichzelf, we willen ook dat kinderen diversiteit rondom zich waarderen. We zien dat dit zo is als kinderen zich comfortabel voelen om gesprekken en vriendschappen aan te gaan met kinderen die er bijvoorbeeld anders uitzien dan zichzelf. Het werken aan deze doelstelling betekent dat je ook actief vooroordelen tegengaat. Het is daartoe belangrijk dat kinderen durven en kunnen praten over onderlinge verschillen.⁶⁹ Door het taboe dat vaak rond diversiteit hangt te doorbreken, kunnen we kinderen helpen bij het begrijpen van zichzelf en hun omgeving. Daarnaast kan je best, naast het bespreken en erkennen van verschillen, ook benadrukken wat we allemaal delen. Zo hebben we bijvoorbeeld allemaal nood aan 'erbij horen', liefdevolle relaties en willen we allemaal het beste voor onze naaste vrienden en familie.⁷⁰

Hoe kan je dit stimuleren?

- De nieuwe versie van het gezelschapsspel 'Wie is het?' biedt een rijke kans om veel taal aan te bieden en op een laagdrempelige manier diversiteit bespreekbaar maken.
- Benoem alledaagse diversiteit die je samen met je kinderen tegenkomt: 'Hé, op die deur staat iets in een andere taal geschreven. Zullen we eens opzoeken welke taal het is?' of 'Welk kleurpotlood past het best bij mijn huidskleur, zoek je mee?'

3. ONRECHTVAARDIGHEID HERKENNEN EN BENOEMEN

'Hé, één iemand mag niet de baas spelen heel de tijd, dat is niet eerlijk' of 'Je mag die pop niet lelijk noemen, dan wordt die verdrietig', zijn uitspraken die aantonen dat zelfs jonge kleuters al een gevoel voor rechtvaardigheid en empathie ontwikkelen.

Hoe kan je dit stimuleren?

- Benoem zelf ook stereotypen of onrechtvaardigheid als je dit ziet. 'Hé, in dat boek mag het meisje met de beenprothese niet meespelen, dat is toch niet eerlijk!' Of 'Oei, alle boeken in ons huis hebben enkel witte kinderen!'
- Verdiepende gesprekken met oudere kleuters over waarden, normen en meningen kunnen kleuters stimuleren om kritisch te blijven nadenken en ook eigen ideeën in vraag te stellen.

4. ACTIE ONDERNEMEN

Als we willen dat kinderen actieve bondgenoten worden en onrechtvaardigheid niet passief moeten ondergaan of toezien, moeten we ze helpen inzien dat ze ook zelf een verschil kunnen maken.⁷¹ Je kan jonge kinderen handvaten geven om te reageren wanneer ze zelf oneerlijkheid of discriminatie ervaren, maar ook om als bondgenoot op te komen voor anderen wanneer ze er getuige van zijn, of reageren op oneerlijkheid in de ruimere maatschappij.

Hoe kan je dit stimuleren?

- Je kan kleuters betrekken bij het zoeken naar oplossingen voor (oneerlijke) problemen of situaties, zoals: 'Zijn auto's echt enkel voor de jongens? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat er ook meisjes komen spelen?'
- Toon en benoem rolmodellen uit de families van de kinderen en algemene geschiedenis als voorbeeld.

In de volgende hoofdstukken zal je deze vier doelen in verschillende vormen zien terugkomen. Soms expliciet, maar vaker impliciet in de voorbeelden en adviezen. Daarbij willen we benadrukken dat aandacht voor deze doelen niet iets 'extra's' is dat je erbovenop moet nemen als je tijd over hebt of een programma dat je nu strikt moet volgen. Identiteitsbeleving, sociale vaardigheden en rechtvaardigheid herkennen en nastreven zijn eerder essentiële bouwstenen van de opvoeding en zouden dus door alle activiteiten in de kinderopvang en kleuterschool heen moeten klinken.⁷² Het is een mindset die je als ouder en als professional kan helpen gidsen bij de dagelijkse kleine keuzes die je maakt en interacties die je aangaat.

6. WAAROM VINDEN MENSEN DE VRAAG 'WAAR KOM JE VANDAAN?' SOMS KWETSEND?

Impliciete vooroordelen of aannames kunnen leiden tot microagressies, die op hun beurt zwaar kunnen wegen op het zelfbeeld en gevoel van veiligheid van een kind. Microagressies zijn alledaagse opmerkingen, vragen of handelingen gebaseerd op vooroordelen die niet alleen als kwetsend of beledigend kunnen worden ervaren, maar ook indirect stereotypen en ongelijkwaardigheid in stand houden.^{73,74} Zoals de steeds weerkerende vraag 'Maar waar kom je nu echt vandaan?' die erg goed bedoeld is, maar toch vaak aanvoelt alsof iemand er nooit écht helemaal bij hoort. Een microagressie lijkt misschien onschuldig maar heel je leven microagressies ervaren, kan leiden tot een ongemakkelijk, uitgesloten of onveilig gevoel op school, op het werk of in openbare ruimtes.

Naima Charkaoui noemt dit fenomeen 'microkwetsingen'. In een interview op de site van Kif Kif kadert ze dit verder: 'Soms heb je helemaal niet de bedoeling om iemand te kwetsen maar kunnen bepaalde uitspraken of daden er toch voor zorgen dat je iemand kwetst – en dan blijft het probleem even reëel. Daarnaast legt het woord "agressie" de klemtoon nog steeds op de dader, terwijl ik vooral de ervaring van het slachtoffer centraal wil plaatsen.'⁷⁵

We vroegen aan de leden van het platform Black Sisterhood Belgium met welke microkwetsingen ze regelmatig worden geconfronteerd en de reacties liepen variërend van opmerkingen over hun haar ('Is dat je echte haar?' of 'Mag ik je haar aanraken?'); hun taal ('Amai, wat spreek je goed Nederlands'); hun origine ('Dus waar kom je echt vandaan?'); tot culturele stereotypen ('Eten jullie thuis met je handen?'). In de gesprekken viel het op dat niet alleen de aard van de microkwetsingen voor irritatie zorgt, maar ook de frequentie daarvan. Wanneer je een aanname maakt of een vraag stelt aan iemand uit een andere sociale groep, is het voor jou misschien de eerste keer. Maar voor de ontvanger, die al voor de zoveelste keer hierop moet ingaan, is dat vaak niet het geval.

Ongeacht de intenties kunnen microkwetsingen dan ook zwaar wegen op de mentale gezondheid en het zelfbeeld van een kind. 'De term *racismestress* is in het Nederlands nog niet ingeburgerd, maar het fenomeen verdient gelijkwaardige aandacht als andere veelvoorkomende vormen van stress, zoals werkgerelateerde of parentale stress', schreef Naima Charkaoui. 'Naast de opeenstapeling van grote en kleinere gebeurtenissen, zorgt racisme voor stress omdat het leidt tot onzekerheid, onveiligheid, verwarring, uitsluiting, enzovoort.'⁷⁶ Dit geldt evenzeer voor de andere ismes.

Er zijn verschillende soorten microagressies, met verschillende individuele en maatschappelijke effecten,⁷⁷ zie tabel 1.1.

TYPE MICROAGRESSIE	DEFINITIE
MICROINVALIDATIE	Het (subtiel of direct) ontkennen of aanvallen van iemands ervaringen, gevoelens of gedachtengoed
MICROBELEDIGING	(Non)verbale belediging die mensen vernedert of onderschat op basis van hun identiteit; ontkent de heterogeniteit van bevolkingsgroepen
MICROAANVALLEN	Explicietere (non)verbale aanvallen tegen iemand op basis van een deel-identiteit

TABEL 1.1 VORMEN VAN MICROAGRESSIE

VOORBEELDEN

EFFECTEN

'Iedereen heeft wel van die autistische trekjes'

Geen oogcontact maken of negeren van iemand met een beperking.

'Ik zie geen kleur.'

'Racisme is meer iets in de VS. Het komt hier niet zo vaak voor.'

'Wees niet zo overgevoelig, het is maar een grapje!'

'Wat spreek je goed Nederlands!'

'Ben je zeker dat je bipolair bent? Je ziet dat niet aan je!'

'Hun als persoonlijk voornaamwoord is niet eens grammaticaal correct.'

'Je werkt in een crèche? Maar je bent een man?!'

Zorgt voor gevoelens van onzichtbaarheid en frustratie; houdt de mythe in stand dat iedereen gelijkwaardig wordt behandeld

'Zou je niet wat minder eten?'

'Flinke jongens huilen niet.'

'Je ziet er niet gay/trans uit.'

'Kan je dit wel betalen?'

'Jij bent ten minste wel goed geïntegreerd.'

'Je bent grappig voor een meisje.'

'Normaal val ik niet op donker.'

'Je ziet er helemaal niet uit als een Marokkaan.'

'Hoe heb jij zo'n hoog cijfer gehaald?'

Heeft effect op zelfverzekerdheid; houdt stereotypen in stand

Gebruik van racistische of seksistische benamingen; (oog)contact vermijden vanwege bijvoorbeeld etnisch uiterlijk, racistische of seksistische mopjes

Zorgt ervoor dat mensen zich onveilig, ongewenst en uitgesloten voelen; houdt discriminerend gedachtegoed in stand

De pijn in microkwetsingen zit vaak niet eens in de opmerkingen zelf, maar in het wereldbeeld dat erachter steekt, de bijna vanzelfsprekende houding dat de ander niet helemaal op gelijke voet staat met degene die de microkwetsing uit. Er wordt je steeds een spiegel voorgehouden met de boodschap dat je er eigenlijk niet bij hoort of niet voldoet aan de norm.

‘Mensen proberen vaak goed bedoeld de microagressie te ontkrachten: “Ze kijken waarschijnlijk zo naar jou omdat ze je mooi vinden, niet vanwege je etnisch-culturele achtergrond.” Die uitspraken deden mensen in mijn omgeving regelmatig. Op die manier ontken je echter de realiteit van die persoon en moet je boven op de pijn ook nog de ander overtuigen dat het wel degelijk gaat over racisme.’ Joyce, lerarenopleider

In een poging om microagressies te vermijden, gaan mensen soms zo ver dat ze hun gedrag, kledij of taal in bepaalde contexten veranderen. Dit ‘codeswitchen’ kan gezien worden als een beschermingsstrategie om beter aan te sluiten bij de overheersende culturele groep.⁷⁸ Zwarte mensen spreken daarbij bijvoorbeeld ‘beschaafder’ om te tonen dat ze ‘voldoende ingeburgerd’ zijn. Of moslimvrouwen stoppen met het dragen van de hijab om niet gediscrimineerd te worden. Of een homoseksuel koppel verbergt hun seksuele geaardheid in sommige ruimtes uit veiligheid. Het spreekt voor zich dat het energie kost om je identiteit op dergelijke manieren te verbergen uit zelfbehoud.

Hoe kan je microkwetsingen vermijden?

- Stel vragen met de bedoeling anderen te begrijpen en niet om een hokje toe te kennen. Zo zal je rijkere gesprekken en diepere banden creëren.
- Probeer daarbij voorbij je eerste indruk te kijken naar de ander. Probeer snelle assumpties te vermijden.
- Probeer niet defensief te reageren, maar empathisch het standpunt van de ander in te nemen. Ook met goede bedoelingen kan je anderen kwetsen. Blijf je daar bewust van.

MEER INSPIRATIE?

[Boek] *Racisme, over wonden en veerkracht* – Naima Charkaoui

[Boek] *Excludes. Wat uitsluiting doet met mensen* – Beno Schraepen

[Boek] *De blik van de yeti* – Michel Vandenbroeck

[Boek] *Wit huiswerk* – withuiswerk.nl

[Website] <https://expoo.be/genderbewust-opvoeden>

[Toolkit] *Gender in de kleuterklas* – rosavzw.be

[YouTube] *Ted-talk: The urgency of intersectionality* – Kimberlé Crenshaw

[Instagram] @Rolinde_opdegroei / @Deinstantpedagoog

[Podcast] *Makkelijker meedoen* – Maud Wilms
